

УДК 336:225

DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2025-1-2>**Висоцька Інна Борисівна**

кандидат економічних наук, доцент,
заступник начальника відділу організації
освітнього процесу, завідувач відділення
планування та організації навчання,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4252-987X>

Нагірна Оксана Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2369-7117>

Папірник Соломія Сергіївна

здобувач вищої освіти,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. У статті проведена оцінка розмірів тіньової економіки та розроблено пропозиції щодо вдосконалення податкового регулювання з метою зниження її обсягів. Тіньова економіка становить загрозу для економічної безпеки країни, знижує рівень податкових надходжень та спотворює умови для чесної конкуренції. Аналіз показав важливість посилення податкового регулювання, що є необхідним кроком для детінізації економіки. Досліджено, що поточна система податкового регулювання в Україні не повністю відповідає сучасним вимогам і потребує суттєвих змін та вдосконалення. Таким чином, актуальність цієї теми полягає у необхідності підвищення ефективності податкового регулювання як важливої складової комплексної стратегії детінізації економіки України. небезпека тіньової економіки виявляється через її шкідливі наслідки, зокрема, у зниженні доходів державного та місцевих бюджетів, що ускладнює покриття державних витрат. Це призводить до збільшення податкового тиску на легальний бізнес, створюючи нерівні умови для підприємницької діяльності через корупційні практики та хабарництво, підриває довіру до влади і сприяє посиленню фінансових можливостей кримінальних угруповань. Боротьба з тіньовою економікою неможлива без реалізації ефективних податкових заходів. До основних кроків, які можна впровадити на поточному етапі, належать: посилення контролю та вдосконалення правової структури для зменшення тіньових явищ; покращення ефективності моніторингових процесів; зміцнення співпраці між Державною службою фінансового моніторингу України, іншими національними органами контролю, правоохоронними агентствами та основними суб'єктами фінансового нагляду; розширення міжнародного партнерства у боротьбі з тіньовою економікою; вдосконалення професійної підготовки спеціалістів, що займаються цією проблемою. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування теоретичних висновків цієї статті в роботі державних органів. Це сприятиме розробці та впровадженню нової податкової політики, спрямованої на значне зниження рівня тіньової економіки та корупції.

Ключові слова: податкове регулювання, тіньова економіка, корупція, ухилення від сплати податків, податкова політика, податкові надходження, податковий борг.

Vysotska Inna, Nahirna Oksana, Papirnyk Solomia
Lviv State University of Internal Affairs

TAX REGULATION AS A TOOL FOR COMBATING THE SHADOW ECONOMY

Abstract. The article evaluates the scale of the shadow economy and develops proposals to improve tax regulation aimed at reducing its scope. The shadow economy poses a threat to the economic security of the country, reduces the level of tax revenues, and distorts fair competition conditions. The analysis highlights the importance of strengthening tax regulation as a necessary step toward economic formalization. It was found that the current tax regulation system in Ukraine does not fully meet modern requirements and requires significant changes and improvements. Therefore, the relevance of this topic lies in the need to enhance the efficiency of tax regulation as an essential component of a comprehensive strategy for formalizing Ukraine's economy. The dangers of the shadow economy manifest through its harmful consequences, particularly the reduction of revenues to state and local budgets, complicating the coverage of public expenditures. This leads to increased tax pressure on legal businesses, creating unequal conditions for entrepreneurial activity due to corrupt practices and bribery, undermining trust in the authorities, and enhancing the financial capabilities of criminal groups. Combating the shadow economy is impossible without the implementation of effective tax measures. Key steps that can be introduced at the current stage include strengthening control and improving the legal framework to reduce shadow activities; enhancing the efficiency of monitoring processes; fostering cooperation between the State Financial Monitoring Service of Ukraine, other national supervisory bodies, law enforcement agencies, and major financial oversight entities; expanding international partnerships in combating the shadow economy; and improving the professional training of specialists dealing with this issue. The practical significance of the results lies in the possibility of applying the theoretical conclusions of this article in the work of government agencies. This will contribute to the development and implementation of a new tax policy aimed at significantly reducing the level of the shadow economy and corruption.

Key words: tax regulation, shadow economy, corruption, tax evasion, tax policy, tax revenues, tax debt.

Вступ. Повномасштабне вторгнення суттєво впливає на різні аспекти функціонування держави. В економічній сфері спостерігається стан фінансово-економічної нестабільності. Одним із основних наслідків війни є загострення кризи у сфері державних фінансів, що викликано скороченням економічної бази бюджету через окупацію ключових промислових регіонів, руйнування підприємств і масову міграцію населення. Це призвело до значного зростання державних видатків, які майже подвоїлися. У таких обставинах держава змушена застосовувати адаптивну податкову політику, яка дозволяє забезпечувати фінансування оборонних і соціальних програм, одночасно уникаючи надмірного податкового тиску. Занадто високі податки можуть стимулювати розвиток тіньової економіки, що негативно впливає на обсяг податкових надходжень. Тому боротьба з тіньовим сектором стає пріоритетним напрямом для підвищення доходів державного бюджету.

Проблеми тіньової економіки та корупції залишаються одними з найгостріших у сучасному світі. Ці явища становлять серйозну загрозу для економічного розвитку, соціальної рівноваги та правопорядку в країнах. Тіньова економіка, яка функціонує поза межами офіційного регулювання і уникає сплати податків, порушує принципи чесної конкуренції, створюючи несправедливі переваги для своїх учасників. Це явище підриває фінансову стабільність, посилює соціальну нерівність і обмежує можливості реалізації ефективної соціальної політики.

Матеріали та методи. Питання, що стосуються податкового регулювання, розглядалися у працях таких авторів, як Гетман О., Дубровський В., Черкашин В. [2]; Гуменна Ю.Г., Тютюник І. В. [3]; Давиденко Н. М., Жовніренко О. В., Оліфер І. О. [4]; Маркіна І., Сьомич М. [6].

Попри численні наукові дослідження та практичні розробки в цій сфері, обговорювана тема залишається актуальною. Військові дії

та окупація частини території України значно ускладнюють реалізацію державного контролю в повному обсязі й вимагають значних фінансових ресурсів для післявоєнної відбудови. Це зумовлює потребу в подальшому аналізі та дослідженні цієї проблематики.

Метою статті є оцінка масштабів тіньової економіки та визначення способів підвищення результативності податкового регулювання для зменшення її рівня.

Результати. Зростання тіньового сектору економіки створює дисбаланси у реалізації державної фінансової політики. У зв'язку з цим держава має зосередити свої зусилля на зменшенні цих негативних наслідків шляхом розробки та реалізації дієвих механізмів боротьби з тінізацією економіки.

Ключовими напрямками протидії тіньовій економіці є заходи, спрямовані на подолання ухилення від сплати податків, боротьбу з нелегальною діяльністю, відмиванням коштів (зокрема за допомогою офшорів), маніпуляціями із законодавством, контрабандою, виплатами заробітної плати в «конвертах», а також з корупцією. Оскільки ці явища мають системний характер, то й підходи до їхнього вирішення мають бути комплексними [3].

Поділяємо думку І. Маркіної та М. Сьомича, що існування тіньового сектору економіки є багатогранною проблемою, яка виникає через економічні, політичні, соціальні та психологічні чинники [6].

Погоджуємося з точкою зору Н. Давиденко, О. Жовніренка та І. Оліфер, що присутність тіньового сектору в економіці негативно впливає на функціонування державної фінансової системи України, що, у свою чергу, гальмує її подальший розвиток [4].

В Україні склалася ситуація, коли ухилення від сплати податків стало звичним явищем серед платників. Виникло стале коло фізичних і юридичних осіб, які свідомо уникають виконання своїх податкових зобов'язань, що вказує на необхідність активізації заходів для протидії таким правопорушенням.

Для ефективної боротьби з ухиленням від сплати податків важливим є своєчасне та повне виявлення таких випадків. Точний

обсяг податкової злочинності важко визначити через її прихований характер, а також через розбіжності в даних за різні періоди, викликані частими змінами у законодавстві.

Податкові надходження є основним джерелом формування державного бюджету та підтримки фінансової стабільності країни. За останні роки спостерігались істотні зміни в їхній частці в загальному доході бюджету. У 2019 році цей показник становив 80,12%, в 2020 році знизився до 79,1%, а в 2021 році зріс до 85,37%. Проте в 2022 та 2023 роках частка податкових надходжень різко зменшилась до 53,14% і 45,04% відповідно. Це різке зниження пояснюється, в першу чергу, війною з росією. На рис. 1 зображена динаміка доходів бюджету, а також податкових та неподаткових надходжень за останні п'ять років.

Таким чином, можна стверджувати, що в 2019–2021 роках податкові надходження в середньому становили близько 80% від загального обсягу державного бюджету України. Однак ця частка залишається недостатньою, оскільки відповідно до європейських стандартів неподаткові доходи не повинні перевищувати 5% у бюджетній структурі. З початком повномасштабної війни структура державних доходів суттєво змінилася, і в 2023 році неподаткові надходження майже зрівнялися з податковими, досягнувши 45%.

На рис. 2 наведено обсяг податкових надходжень до державного бюджету. У структурі доходів Державного бюджету України за 2023 рік переважали непрямі податки (акцизи, ПДВ, податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції), які становили 65,6% від загальної суми податкових надходжень.

Найбільшу частку серед них мав ПДВ, що склав 48,2%. Частка прямих податків становила 34,4%, серед яких основними були податок на доходи фізичних осіб – 17,2% і податок на прибуток підприємств – 12,0%.

Отже, незважаючи на складні економічні та політичні умови, а також трансформаційні процеси в Україні, протягом аналізованого періоду спостерігається тенденція до збільшення частки прямих податків у податковій системі, що є характерним для розвинутих

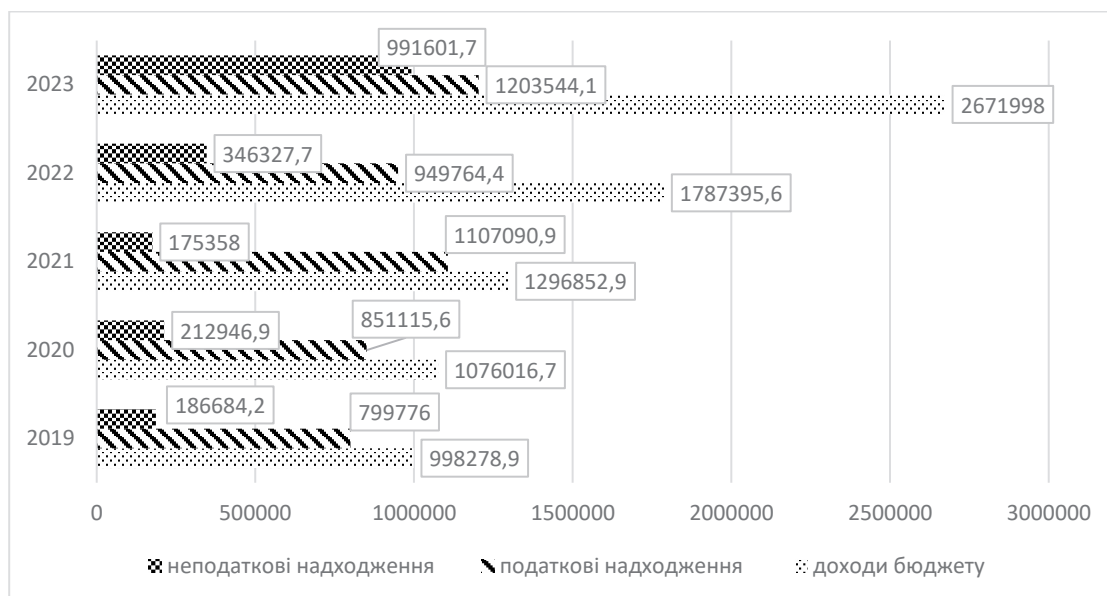

Рис. 1. Динаміка податкових та неподаткових надходжень державного бюджету України за період 2019–2023 років, млн грн

Джерело: складено за даними [8]

країн. Окрім того, загальні податкові надходження зросли, за винятком рентної плати та платежів за використання природних ресурсів, що значно зменшились. Проте, попри зростання податкових надходжень, податкова система України все ще має суттєві недоліки та прогалини.

Тіньова економіка в Україні є однією з основних загроз для розвитку конкурентоспроможності країни, підвищення соціальних стандартів життя населення та ефективного фінансування оборони та відновлення після війни. Вона вказує на значну криміналізацію економічних процесів, високий рівень коруп-

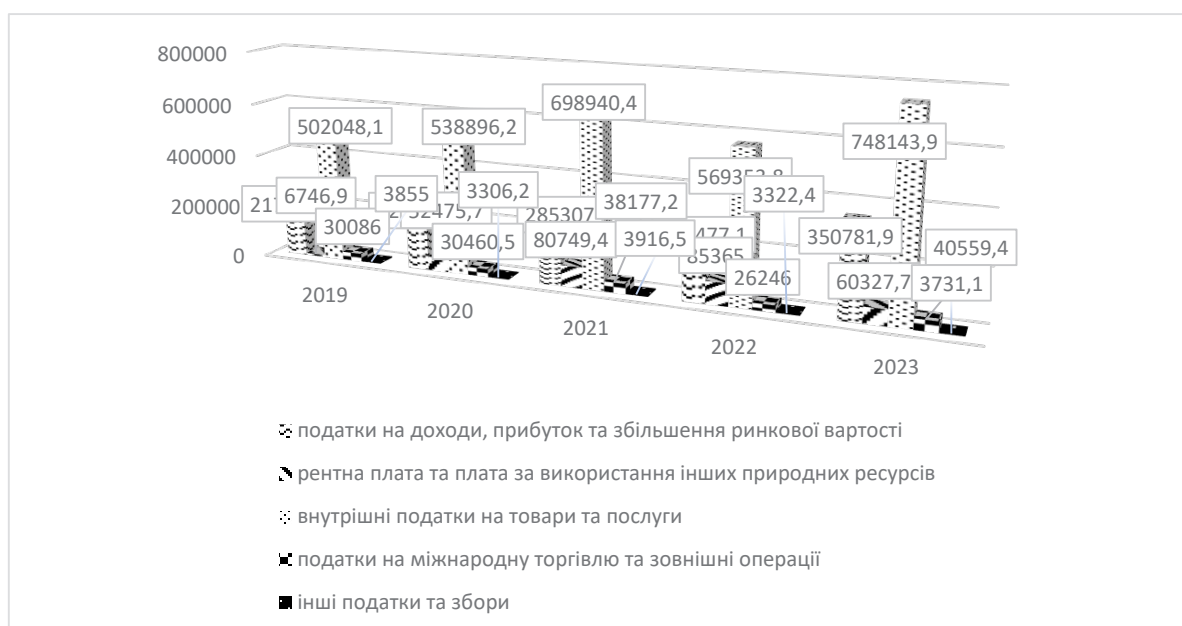

Рис. 2. Склад та динаміка податкових надходжень державного бюджету України за період 2019–2023 рр., млн грн

Джерело: складено за даними [7]

ції в державних органах, а також низький рівень правової та податкової культури серед підприємств і громадян.

Згідно з даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, у період з 2014 по 2023 роки рівень тіньової економіки в Україні в середньому становив близько 32% від ВВП. Розміри тіньової економіки та їх динаміка за цей період наведені на рис. 3.

Високий рівень тіньової економіки значно зменшує податкову базу, що призводить до щорічних втрат значних фінансових ресурсів для державного бюджету. Однак легалізація хоча б половини цих тіньових доходів могла б повністю покрити дефіцит зведеного бюджету та навіть збільшити державні витрати. Це дозволило б зменшити потребу в позиках і сприяло б зниженню державного боргу. Збалансований бюджет став би важливим кроком у подоланні внутрішньої економічної кризи та підтримці процесу відновлення після війни.

З фіскальної точки зору, тіньова економіка становить серйозну проблему для країни, оскільки доходи цього сектору не потрапляють до національної статистики і, відповідно, не підлягають оподаткуванню. Багато підприємств використовують різні методи ухилення від сплати податків: встановлюють корупційні зв'язки з контролюючими органами, ство-

рюють фіктивні схеми, реєструють бізнес в офшорних зонах тощо. Це веде до скорочення надходжень до бюджету та має негативний вплив на економіку країни в цілому. Приховування доходів і уникнення податків мають серйозні макроекономічні наслідки. Однією з основних проблем фіскального сектору є значний рівень податкового боргу серед платників податків. Згідно з даними на рис. 4, за останні п'ять років сума податкового боргу зросла на 14,2 млрд грн.

Однак до початку війни (протягом 2019–2021 рр.) обсяг податкового боргу мав тенденцію до зниження. За цей період він зменшився на майже 19 млрд грн. Водночас обсяг списаного безнадійного боргу зріс на 1,7 млрд грн, а за період 2019–2023 рр. ця сума збільшилася на 5,5 млрд грн.

В Україні податковий контроль здійснюють підрозділи податкового аудиту, які набули своїх повноважень після реорганізації Державної податкової служби у 2020 році. Інформація щодо ефективності податкового контролю наведена на рисунку 5.

Контрольно-перевірочні заходи, передбачені Податковим кодексом, включають планові, позапланові, фактичні перевірки та зустрічні звірки. У 2023 році, порівняно з 2019 роком, загальна кількість перевірок значно зменшилась на 26,1 тис., зокрема

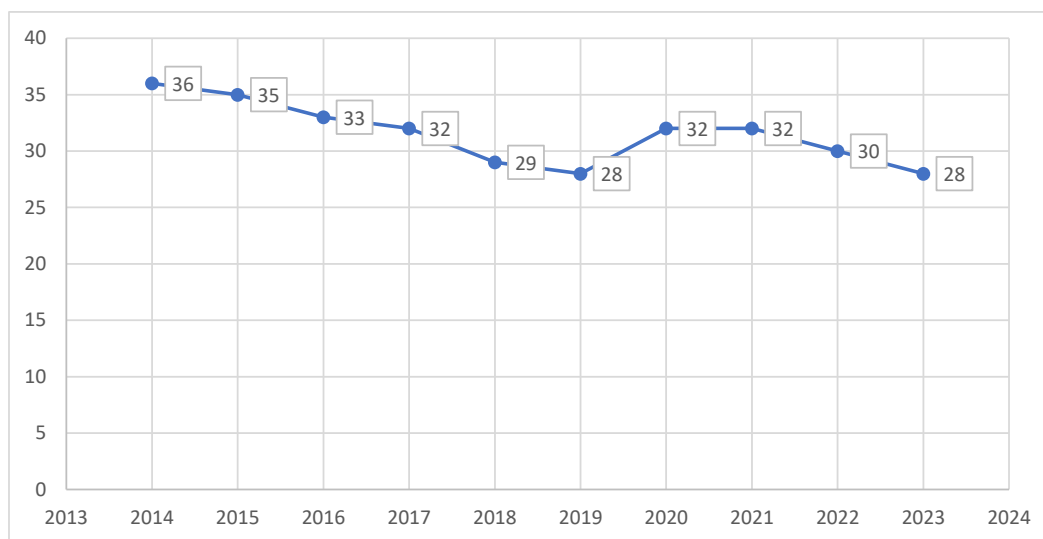

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за період 2014–2023 рр., % ВВП

Джерело: складено за даними [5; 11]

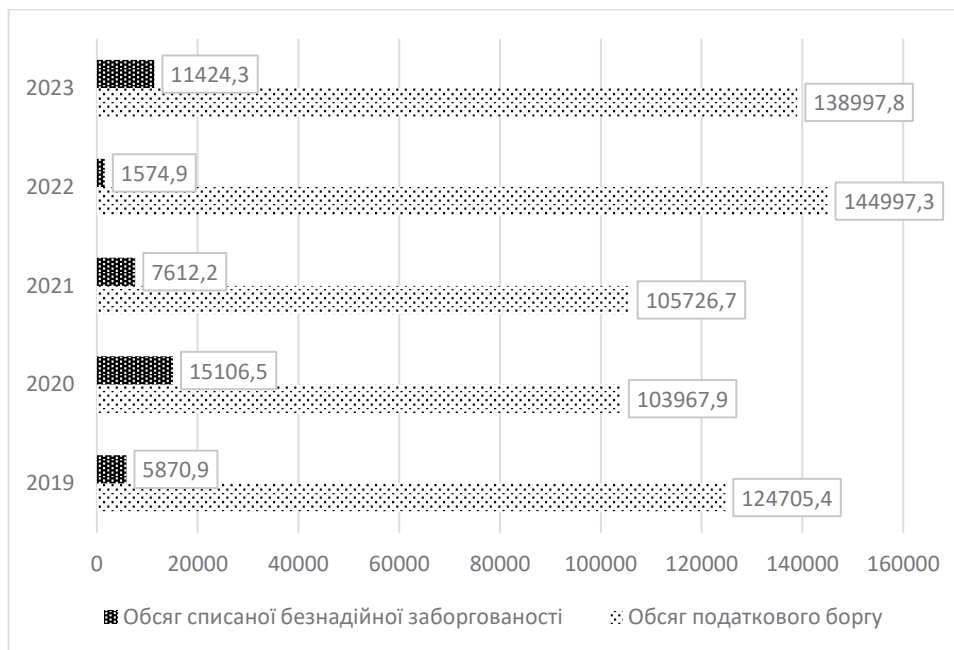

Рис. 4. Динаміка податкового боргу та списаної безнадійної заборгованості за період 2019–2023 рр., млн грн

Джерело: складено за даними [8]

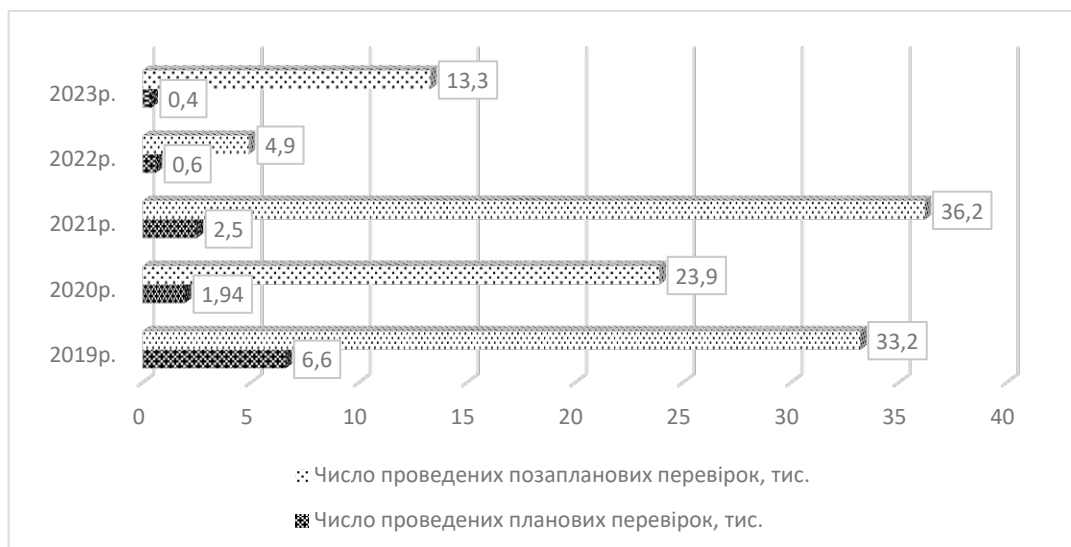

Рис. 5. Динаміка проведених планових та позапланових перевірок Державною податковою службою України за період 2019–2023 рр., тис. од.

Джерело: складено за даними [8]

планових перевірок стало на 6,2 тис. менше. Водночас кількість позапланових перевірок зросла на 19,9 тис. У зв'язку з війною, податкові перевірки в Україні були призупинені на понад рік – з 24 лютого 2022 року до 1 серпня 2023 року. Це дозволило бізнесу працювати без додаткового навантаження та зосередитись на діяльності в умовах кризи.

Що стосується донарахувань за підсумками перевірок, то в період з 2019 по 2023 роки вони знизились на 39 219 млн грн (рис. 6).

Одним із ключових інструментів легалізації тіньової економіки виступає податкове регулювання. Часто причини її виникнення та поширення пов'язують із частими змінами у податковому законодавстві. Значну частину

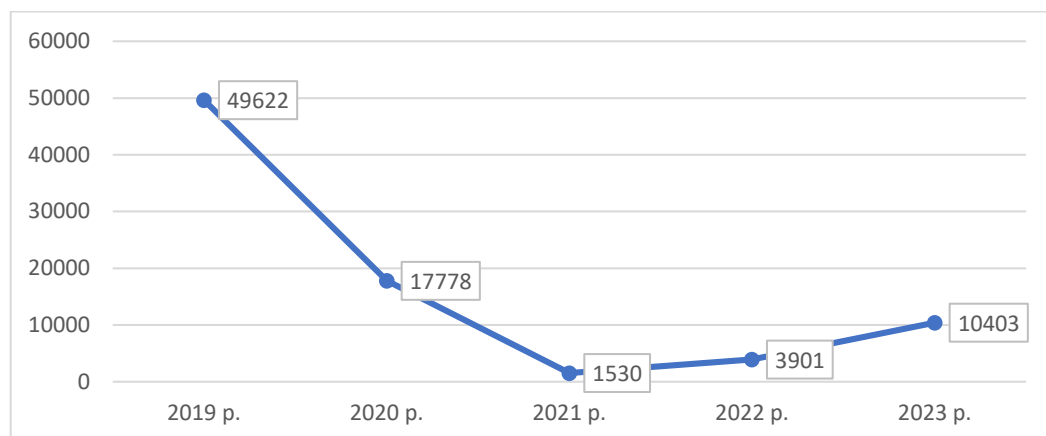

Рис. 6. Динаміка донарахувань за актами планових та позапланових перевірок, що підлягає погашенню, млн грн

Джерело: складено автором за [8]

тіньової економіки складають податкові правопорушення, які здебільшого спричинені нестабільністю податкової системи та високим рівнем оподаткування.

Таким чином, зменшення масштабів тіньової економіки є важливим завданням для фінансової політики, проте його реалізація також залежить від загальної ефективності державного управління, зокрема діяльності законодавчих і адміністративних органів. Основні кроки для вдосконалення роботи національних регуляторів у боротьбі з тіньовою економікою включають:

1. Посилення контролю та вдосконалення правової бази для зменшення тінізації економіки, а саме: розробка механізмів, спрямованих на оптимізацію адміністративно-наглядової діяльності фінансових контролюючих органів; створення та оновлення нормативних актів і правил для забезпечення ефективного впровадження законодавства та нагляду, зосереджуючи увагу на оцінці ризиків у боротьбі з тіньовою економікою, фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового ураження. Це необхідно для зменшення ризиків у діяльності підконтрольних суб'єктів шляхом відповідності заходів, що виконуються; вдосконалення адміністративних законів і регуляторних документів відповідно до чинного законодавства в цій сфері [9].

2. Підвищення результативності моніторингової діяльності: удосконалення частоти

та обґрунтованості перевірок виконання законодавчих вимог фінансовими контролюючими органами; забезпечення методичної, методологічної та іншої підтримки суб'єктів фінансово-господарського моніторингу; актуалізація нормативних документів, що регулюють застосування правових заходів у разі порушення законодавства; розширення технічних і інформаційних можливостей регуляторних органів для збору, обробки та зберігання даних у єдиній інформаційній системі; своєчасне виконання законодавчих заходів, включаючи перевірку ділової репутації осіб, які планують брати участь у діяльності суб'єктів фінансового моніторингу, та недопуск до управління осіб із судимостями за злочини, пов'язані з корисливими мотивами чи тероризмом; запобігання використанню нелегальних доходів для формування капіталу суб'єктів господарювання [2].

3. Посилення взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України, іншими національними контролюючими органами, правоохоронними структурами та ключовими суб'єктами фінансового нагляду, що включає: налагодження ефективної співпраці між Державною службою фінансового моніторингу та правоохоронними органами; обмін інформацією про організації, які порушують вимоги законодавства у сфері фінансового контролю; спільну розробку методології для оцінювання рівня тінізації економіки та уніфі-

кацію підходів до виявлення незаконних економічних операцій; формування черговості створення спільних слідчо-оперативних груп для аналізу, розслідування та викриття протиправної діяльності, зокрема пов'язаної з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму [10].

4. Розширення міжнародної співпраці у сфері протидії тіньовій економіці, що передбачає: участь у міжнародних угодах і співпраці з профільними міжнародними організаціями; укладання міждержавних домовленостей щодо обміну інформацією; розробку дієвих механізмів співпраці з міжнародними та міжурядовими організаціями з метою посилення міжнародних зусиль у запобіганні тіннізації економіки; розробку й впровадження ефективних процедур для країн, які не дотримуються або частково виконують рекомендації міжнародних організацій щодо боротьби з тіньовою економікою [1].

5. Поліпшення професійної підготовки фахівців, які займаються протидією тіньовій економіці, включає: створення загальнонаціональної системи освіти для спеціалістів у сфері боротьби з тіннізацією економіки, що охоплює базове навчання у вищих навчальних закладах і спеціалізованих освітніх установах; забезпечення умов для підготовки кадрів фінансового нагляду через Навчально-методичний центр Державної служби фінансового моніторингу України; розвиток різноманітних форм професійного перенавчання співробітників державних установ, залучених до боротьби з

тіньовою економікою; організацію мовної підготовки фахівців для їх участі у міжнародних заходах у сфері протидії тіннізації економіки.

Проте в умовах воєнного стану здійснення значних змін у податковій системі є малоімовірним, адже нині існує велика кількість пільг та винятків, які ускладнюють розробку єдиного плану дій. Після завершення воєнних дій необхідно буде провести ґрунтовний перегляд податкової системи України та запровадити низку реформ. Насамперед, варто оптимізувати податкове навантаження, що сприятиме розвитку легального бізнесу, створенню нових робочих місць і зниженню використання схем ухилення від декларування доходів.

Висновки. Проблема тіньової економіки залишається надзвичайно актуальною, оскільки вона суттєво впливає на фінансову стійкість держави. Задля скорочення використання схем уникнення оподаткування необхідно налагодити ефективну комунікацію та зміцнити довіру між податковими органами та платниками податків. Податкову систему варто вдосконалити, зменшуючи навантаження на бізнес, що дозволить поповнювати бюджет без утворення дефіцитів. Крім того, потрібно забезпечити прозорість, справедливість і неупередженість у роботі правоохоронних і митних структур, щоб подолати корупцію та зловживання. Попри існуючі проблеми й виклики, уряд поступово рухається до досягнення європейських стандартів, навіть у складних умовах воєнного часу.

Література:

1. Аналітичний огляд деяких аспектів «відмивання» коштів та діяльності конвертаційних центрів в Україні, їх вплив на загальну економічну ситуацію в державі. МВС України, НЦБ Інтерполу в Україні. Київ, 2001. 52 с.
2. Гетман О., Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Інститут соціально-економічної трансформації. Центр соціально-економічних досліджень «CASE Україна». URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/09/CASE_Tax-avoidance.pdf
3. Гуменна Ю. Г., Тютюнник І. В. Державна політика протидії тіннізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 83–87.
4. Давиденко Н. М., Жовніренко О. В., Оліфер І. О. Вплив тіньової економіки на податкову систему країни. *Підприємство та інновації*. 2020. Вип. 13. С. 94–98.
5. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. Аналітична записка. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki&isSpecial=true>

6. Маркіна І., Сьомич М. Державні механізми протидії тінізації економіки України як елемент економічної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. Вип. 3. С. 64–74.
7. Мінфін – все про фінанси: новини, курси валют, банки. URL: <https://minfin.com.ua/>
8. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Тіньова економіка: чому війна вбиває її швидше, ніж легальну. Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2024/08/28/134150767/>

References:

1. Analytychnyi ohliad deiakykh aspektiv “vidmyvannia” koshtiv ta diialnosti konvertatsiinykh tsentriv v Ukraini, yikh vplyv na zahalnu ekonomichnu sytuatsiiu v derzhavi [Analytical review of certain aspects of money laundering and the activities of conversion centers in Ukraine, as well as their impact on the overall economic situation in the country]. The Ministry of Internal Affairs of Ukraine, NCB Interpol in Ukraine. Kyiv, 2001. 52 p. [in Ukrainian]
2. Hetman O., Dubrovskiy V., Cherkashyn V. (2020) Porivnialnyi analiz fiskalnoho efektu vid zastosuvannia instrumentiv unyknennia opodatkuvannia v Ukraini: novi vyklyky [Comparative Analysis of the Fiscal Impact of Tax Avoidance Tools in Ukraine: New Challenges]. Institute for Socio-Economic Transformation. Center for Social and Economic Research “CASE Ukraine”. Available at: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/09/CASE_Tax-avoidance.pdf [in Ukrainian]
3. Humenna Yu. H., Tiutiunyk I. V. (2018) Derzhavna polityka protydii tinizatsii ekonomiky: obruntuvannia kliuchovykh aspektiv formuvannia ta realizatsii [State Policy for Counteracting the Shadow Economy: Justification of Key Aspects of Formation and Implementation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Volume 22, Part 1, pp. 83–87. [in Ukrainian]
4. Davydenko N.M., Zhovnirenko O.V., Olifer I.O. (2020) Vplyv tinovoi ekonomiky na podatkovu systemu krainy [The Impact of the Shadow Economy on the Country's Tax System]. *Pidpriemstvo ta innovatsii – Enterprise and Innovations*. Volume 13, pp. 94–98. [in Ukrainian]
5. Zahalni tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini u 2021 rotsi. Analytychna zapyska. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [General trends of the shadow economy in Ukraine in 2021. Analytical report. Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki&isSpecial=true> [in Ukrainian]
6. Markina I., Somych M. (2018) Derzhavni mekhanizmy protydii tinizatsii ekonomiky Ukrainy yak element ekonomichnoi bezpeky. [State Mechanisms for Counteracting the Shadow Economy in Ukraine as an Element of Economic Security]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Volume 3, pp. 64–74. [in Ukrainian]
7. Minfin – vse pro finansy: novyny, kursy valiut, banky [Minfin – everything about finance: news, exchange rates, banks]. Available at: <https://minfin.com.ua/> [in Ukrainian]
8. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Official website of the State Tax Service of Ukraine]. Available at: <https://tax.gov.ua/> [in Ukrainian]
9. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk> [in Ukrainian]
10. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine.]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
11. Tinova ekonomika: chomu viina vbyvaie yii shvydshe, nizh lehalnu. Minfin [The Shadow Economy: Why War Destroys It Faster Than the Legal Economy. Ministry of Finance]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2024/08/28/134150767/> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 04.02.2025